

Александра Д. Матић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност
ORCID 0000-0002-8087-997X

„ИЗ УТРОБЕ ЈАВОРОВЕ”: РАЂАЊЕ ПЕСМЕ У ПОЕЗИЈИ СРПСКОГ РОМАНТИЗМА²

У раду се анализира симболика јаворовог дрвета као изворишта песничке инспирације и песме у српској романтичарској поезији. Полазећи од митско-магијског и стваралачког потенцијала јавора у усменопоетској традицији, овај рад, у светлу феноменологије имагинације, тумачи јаворово дрво као материјалну основу која прераста у метафизички објект – матрицу поетског стварања. У том смислу, концепт материјалне имагинације омогућава да се јавор интерпретира као динамички медијум у стваралачком процесу, који посредује између природе, песника и културног памћења.

Посебна пажња посвећена је мотиву болног рађања песме „из утробе јаворове”, који представља превазилажење дуализма физичког и духовног стварања. Анализа поетских дела Лазе Костића, Бранка Радичевића, Јована Јовановића Змаја и других песника српског романтизма указује на то да звук гусала, произашлих из јаворовог дрвета, представља акустичку форму онтологије колектива. Истовремено, јавор се успоставља као архетипска матрица у којој се акумулирају и прекодирају поетски, духовни и културни потенцијали српске традиције.

Кључне речи: српски романтизам, јавор, гусле, материјална имагинација, поетика простора, песма

Позиционирањем дрвета као кључног симбола вертикалности и посредника између земље и неба у огледу о материјалној имагинацији *Ваздух и снови* Гастон Башлар показује како дрво фигурира у људској имагинацији као осовина космоса (Башлар 2001: 250). Са поетског и филозофског аспекта, дрво се тумачи као активна сила у процесу имагинације, чија усправност, гранање, борба са природним елементима, као и ритмичност (годишњи циклуси) постају спона са архетипским сликама живота, стварања и борбе. Башларов феноменолошки метод демонстрира како материјална имагинација трансформише чулну реалност дрвета у симболичко богатство које обухвата митолошке, космо-

1 aleksandra.matic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање у овом раду финансирано је по Уговору о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2025. години 451-03-65/2024-03/ 200198.

лошке и психолошке аспекте људског искуства.³ Продубљујући ове визије у другој књизи – *Земља и сањарије воље*, Гастон Башлар указује на материјалну динамику као основу стваралачког процеса, односно, говори о обрађеном дрвету које задржава своју материјалну суштину, али поприма и нову димензију као ентитет воље и трансформације. Прерада и обликовање дрвета је чин којим човек пројектује своју вољу у материју, чинећи га активним учесником у трансформацији природе. Духовна укљученост човека у интеракцији са материјом подразумева, за Башлара, специфично повезивање при којем „стваралац-сањар” учи његову природу, тврдоћу, текстуру, ураћа у материју чинећи да унутрашња структура дрвета (годови, боја, текстура) постане видљива (Башлар 2004: 39). Обрада дрвета као унутрашњи акт стварања, према Башларовој феноменологији, има демијуршку димензију (Башлар 2004: 21), где стваралац пројектује своју унутрашњу имагинацију у материјални свет, али и трансформише природну твар у симбол културе, живота и трајности, или хаотичну природу преводи у ред и хармонију.

Када се наведени феноменолошки концепт примени на поетички значај јаворовог дрвета у поезији српског романтизма, открива се слика дрвета које јесте грађа за израду гусала, али и архетипска „утроба” из које се рађа песма романтичара. У контексту дубљег разумевања материјалности јаворових гусала значајан је управо тај аспект који се односи на релације између дрвета као природног елемента и његове трансформације кроз људску активност, то јест кроз обраду дрвета. Док обрада природне супстанце која пружа отпор, какво је дрво, представља метафору отпора, али и чин воље ствараоца, израђени „над-предмет” (у овом случају гусле) носилац је победе над отпором материје и захтева снагу, стрпљење и креативност (в. Башлар 2004: 31).

Феноменологија материјалне имагинације отвара такву перспективу при којој се мотив јавора и гусала у поезији српског романтизма може сагледати кроз три димензије: митско-магијску, културно-историјску и поетичку. Разматрање митско-магијске димензије јавора нужно је започети препознавањем његове улоге у српској култури и народним веровањима, где му се приписују сакралне и исцелитељске моћи (Чајкановић 1994: 100–102). У веровањима се истиче да је јаворово дрво способно да преузме болести или, супротно томе, да својом чврстином и „светлом” природом доноси исцељење. Зоја Карановић показује колико је јавор заступљен у обредним праксама и као такав опеван у лирским народним песмама. Формулативни стих „чудно дрво јаворово” открива митолошку и ритуалну димензију јавора, који заузима централно место

3 У огледу Гастона Башлара *Ваздух и снови* дрво представља епицентар стваралачке силе, централни симбол вертикалности, којом повезује земљу и небо, а у митолошком смислу, „космогонијско дрво” које својом усправношћу симболише космички поредак. Оно је и стварно и метафорично: представља физичку структуру, али и „стабло снова” које нараста у људском уму, спајајући земаљско и космичко. Налазећи у древним митовима о космичком дрвету плодове исконске људске потребе да се онирична (сањарска) стварност повеже са природом, Башлар наглашава да дрво као симбол превазилази културне и историјске разлике.

у песмама о чудесном орачу, представљајући материјал за израду светих орачких алата – јарма и рала (Карановић 2022: 17). У најстаријим записима, јаворови јармови и рала симболизују божански дар човеку за обраду земље, чиме орање добија улогу светог чина, са наглашеном важношћу дрвета као симбола заштите и плодности, али и континуитета живота и обнове природе, особито када се помиње у коледарским, лазаричким и краљичким обредима (Карановић 2022: 26).

Јавор се, дакле, у српској традицији појављује као дрво живота, али и супротно томе – дрво смрти, а његова улога у стварању гусала повезује га са епским памћењем и духовним предањем. У старословенској култичкој и магијској пракси култ дрвећа и култ мртвих у нераскидивој су вези, у складу са веровањем у могућност метаморфозе, што нас доводи до јаворовог дрвета од којег су доследно биле тесане гусле у словенској традицији. Компонента ауторитета у виду вечно присутних предака и веровања у мудрост древног искуства обликовала је традиционалну културу у целини. Истраживања Веселина Чајкановића показују да је, као и читава усмена традиција, и епика имала своју митско-ритуалну функцију, односно да је настанак епске поезије повезан с култом предака (в. Чајкановић 1994б: 34), а епски певач је једна врста посредника захваљујући којем преци ступају у контакт са живима. Тишина или пауза у певању епског певача сугерише „сурвавање гласа у празнину мука и његово поновно израћање из ничега” (Бошковић 2014: 155), тј. описује „онтолошки мук мртвих” (Брајовић 2007: 189). Као и у случају тужбалица, у питању је кодирани говор, ритуализован комуникацијски дијалог на којем почива колективно духовно памћење. Заметак епског песништва Чајкановић препознаје у посмртном хвалоспеву, тј. „епској похвали јунака палог у бици”, пониклом из патријархалног култа предака, „подсећајући да се гусле праве и у нас и у Руса од јаворовог дрвета, од којег и мртвачки ковчези, и указујући на жалобан начин извођења јуначких песама који подсећа на запевку тужбалица” (Лома 2002: 157; Чајкановић 1994: 100–102). Идеја таквог музичког инструмента на које су пренете митолошке особине јавора има, према Мирјани Стефановић, снагу речи, па „реч постаје снага/логос кроз гусле”, а посредством инструмента значење су добиле и песме које су се уз тај инструмент казивале (Стефановић 2013: 90). Заједничко искуство, неопходно за осећај припадности, преносило се посредством народног језика, доминантних фолклорних симбола, историјских митова и народне културе у целини, који сви заједно формирају један „симболички универзум” (Голубовић 1999: 37) као референтни оквир који обезбеђује онтолошку сигурност. Кроз веровање у симболички непрекинуту и неограничену егзистенцију са прецима и потомцима у оквирима „вечности”, према Тихомиру Брајовићу, одржавало се имагинативно (са)учествовање у заједници истоветних традиционалних вредности и погледа на свет (Брајовић 2007: 99).

Гусле, направљене од јавора, постају инструмент који носи глас предака, претварајући материјалну супстанцу дрвета у звук који сведочи о историјској судбини колектива. Тако долазимо до повезивања митско-магијске и културно-историјске димензије јавора. Но, у српском романтизму мотив јавора и гусала добија појачану метафизичку димензију, постајући симбол песништва, колективног сећања и трансцендентног искуства. Надилазећи фолклорну поетику у песништву српског романтизма, гусле и јаворово дрво бивају снажни митопоетски и културолошки знакови који оличавају стваралачки дух и песнички идентитет. Ова идеја проналази своју особену поетску реализацију у делима аутора који у своја поетска остварења укључују теме националне историје и културног наслеђа, те песничког стварања инспирисаног тиме.

Поезија српског романтизма сведочи о томе да је јаворово дрво имагинативни супстрат националног и поетског идентитета. Као симбол историјског страдања и духовне постојаности, оно постаје средишња тачка дијалектике између колективне самосвести и појединачне стваралачке напетости. У том двоструком аспект јавора – као сведока историје и као носиоца песничке инспирације – артикулише се концепт стваралачког бола, који произлази из судара између материјалности дрвета и ониричности поетске визије. Лаза Костић ову тензију обликује кроз аналогију са људском анатомијом, тј. женском утробом, те „утроба јаворова“ уједно постаје и простор болног рађања песме. Јавор у том смислу бива „телесно“ оприсутњен – он се „мучи“ и „болује“ као тело које рађа, што се огледа у стиховима: „Болови су то големи, / кад се песма рађа болна, / из утробе јаворове / грдна, тешка, неодољна“ (Војновић и др. 2017: 320). Паралелизам између поетског стварања и порођаја уводи и дубљи егзистенцијални слој – стваралачки чин се поистовећује са искуством патње, али и са исконском силом која рађа нови живот. Тако се поезија не појављује тек као продукт инспирације, већ као органски израз историјске и личне муке, где сам процес певања постаје чин преображаја физичког бола, а материјалност јаворовог дрвета прераста у нематеријалну суштину песме (Мерло Понти 1978: 213)⁴.

Метафора порођаја у Костићевој поезији постаје начин да се изрази отелотворено искуство стварања, превазилажењем дуализма духа и тела, који делују у органској спрези како би произвели песму. Укореењен у западној естетичкој мисли – од Платона до савремених теорија – овај мотив обично подразумева уметника као родитеља сопственог дела (Вукићевић 2021: 95).⁵ Међутим, у наведеном случају, улога ствараоца

4 Мерло-Понтијева феноменологија тела представља радикално нов начин разумевања људске егзистенције. Тело није механички објект, већ динамичан, живи субјект који омогућава свету да се појави у нашем искуству. Ова мисао има велике импликације у филозофији уметности, књижевности и естетици, нарочито у контексту разумевања стваралачког чина као телесног искуства (Мерло Понти 1978).

5 У својој „акушерској анализи“ Драгана Вукићевић поглавље „Симболичке бебе“ посвећује „створеном делу, беби књижи, беби-слици коју „рађа“ уметник“. За Драгану Вукићевић, „умет-

преноси се на јаворово дрво, које постаје активни принцип, извор песме и њен „родитељ”. Такав приступ преображава традиционални концепт уметничког стварања: поезија се не рађа из чистог духа, већ из бола и напетости, у граничном искуству које обједињује и радост стварања и тежину патње. У Костићевим стиховима, порођај није идеализован, није узвишена слика трансцендентног надахнућа, већ снажно телесно искуство, прожето физичком муком и емоционалним набојем. Песма, која се рађа из „утробе јаворове”, истовремено је и плод и ожиљак, и тријумф и сведочанство трпљења, што открива сложену и амбивалентну природу уметничког чина, али и телесност као онтолошку основу постојања песме.⁶

„болови су то големи,
кад од крви небо руди,
кад се крвљу зарумени,
а из крви на крв слуги,
па кад песма грешно пита:
зар још има небо стида?”
(Војновић и др. 2017: 320)

Ослонимо ли се на Мерло-Понтијев концепт тела као субјекта, бол и крв у овим стиховима третирају се као егзистенцијални феномени који обликују искуство света, те и пејзажа који се пред њим указује (Мерло Понти 1978: 119). Тело је медиј кроз који разумемо свет – самим тим, бол није само физиолошки већ и перцептивни и онтолошки догађај. Отуда и доживљај „крвавог” неба, а стих „Кад се крвљу зарумени, а из крви на крв слуги” илустративан је пример укидања оштре границе између онога ко страда и света који сведочи страдање. Свет није изузет од бола – он „крвари” заједно са телом, али ни тело није само оно што осећа бол, већ и оно што „изговара” свет – бол постаје песма, а песма постаје начин на који свет одговара на бол. Према томе, у овим стиховима сведочимо феноменолошкој драми: тело које пати јесте и тело у којем патња остаје упамћена.

Као тело гусала, јавор дрво памти у културном и у историјском смислу. Док се песма рађа из „утробе јаворове”, што наглашава њен

ник-родитељ-стваратељ постаје фигура оног који 'порађа' смисао у језику, у слици, у звуку, у камену. [...] Успостављање симболичких еквиваленција аутора са оцем или мајком уз преиспитивање статуса створеног обележило је аутопоетичке текстове жанровски вариране кроз записе, песме о песми као и есејистичка самопромишљања стваралачког чина.” (Вукићевић 2021: 95)

- 6 Сузан Фридман истражује како су аутори кроз историју присвојили метафору порођаја да би описали свој интелектуални и уметнички рад. Платон је у *Гозби* метафору порођаја користио за описивање рађања идеја, постављајући духовно стварање изнад физичког. Овај приступ наглашава одвајање интелекта од тела, што је у основи западног дуализма. У каснијим традицијама, ствараоци често симболички „рађају” уметничка дела, присвајајући материнску улогу. Они порођај претварају у чин „узвишеног” духовног достигнућа, док је женски биолошки чин рађања маргинализован као нешто „природно” и мање вредно (Фридман 2025). Авангардни песник Растко Петровић управо ће тај биолошки чин и физички напор уздићи и поистоветити стварање са тим моментом.

органички однос са природом – дрво само постаје посредник између историје и песничког гласа. Уколико се вратимо на план епског, крвави барјаци из песме „Почетак буне против дахија” који позивају Србље да се дигну на устанак такође кореспондирају са руменим небом које позива на рађање песме, док гусле чаме заборављене под прашином и паучином у надолazeћим стиховима песме Лазе Костића. Но, осим фолклорних предлога, остварује се и значајна аутореференцијалност, с обзиром на то да се програмски стихови Костићеве песме „Постанак песме” оцртавају у истом мисаоном и визуелном хоризонту – залазећег сунца које баца свој жар кроз прозор (Војновић и др. 2017: 326).

Осим инструмента памћења и отпора, у поезији српског романтизма ови фолклорни симболи добијају додатну лирску и метафизичку димензију, постајући знаци стваралачког напора, егзистенцијалног бола и поетског самопревазилажења. У поеми „Милета” Бранка Радичевића гусле постају продужење бића песника, инструмент који израста из унутрашњости – из срца у којем ниче јавор. Јавор је ентитет који прожима постојање, симболичка спона између онога што је у човеку и онога што се изражава кроз звук. Стих „У мом срцу јавор изникао” указује на унутрашњи процес стварања који претходи самом чину певавања. Отуда је песничко обликовање истовремено егзистенцијални и духовни чин, процес у којем се стваралачка енергија уобличава кроз материју и тако постаје глас који траје.

У Радичевићевој поеми структура света изражава се укрштајем митског космичког дрвета и људског тела, односно прожимањем две димензије чија се тачка додира одиграва у средишту бића – у срцу. Оваква антропоцентрична визија вегетативних ликова много касније биће посведочена и у наслову једног од циклуса збирке *Сиоредно небо* Васка Попе – „Липа насред срца”. Песник не стоји одвојен од ствари које обликује, већ их осећа, проживљава и даје им смисао кроз сопствено биће. Јавор у Радичевићевом стиху постаје чулно и егзистенцијално упориште, биће које расте унутар субјекта, стварајући основу за оно што ће уследити: „Ја сам из њег’ гусле садељао, / Садељао како сам и мога” (Радичевић 2009: 587). Обликовање гусала у овом контексту произлази из унутрашње нужности, из процеса који није вођен спољашњим законима, већ човековим стваралачким импулсом. Упркос песничкој ограничености коју обликује стих „садељао како сам и мога”, човек обликује, даје смисао, доводи у постојање оно што носи у себи. Гусле су, дакле, телесно продужење субјекта, инструмент кроз који се лична егзистенција уобличава у глас, носећи и његову стваралачку вољу.

Последњи стихови „Уз њи певам што ми на ум падне, / И певаћу све до раке ладне” (Радичевић 2009: 587) уводе препознатљиву тему смрти и пролазности Бранка Радичевића, али не као потпуног краја, већ као прекида једног облика постојања. Чак и када тело нестане, песнички глас остаје у звуку гусала, у песмама које се преносе, у ономе што је изговорено и отпевано. Гусле у овом контексту представљају

инструмент бесмртности, кроз који појединачни глас превазилази границе телесног, настављајући да живи у звучном простору који повезује генерације:

„И гусле ће у раку лађану
Разлупане са мноме да пану.
Ал' што пева неће у гроб сићи,
Доће тице и доће ветрићи
И доћи ће громови озгора,
Тргнут песме од немили двора”
(Радичевић 2009: 587).

Једном произведен, песнички глас који је уз гусле репродукован остаје у свету као вечити траг тог тела које је постојало, сведочанство традиције, историје и стваралачке суштине.

Инструмент стварања бива медијумом памћења јер његова супстанција похрањује сећања, упија бол и јаде народа, те у својој утроби не чува само потенцијал за поезију, већ и терет историјског искуства. Упркос филозофској традицији „хуманистичког динамизма” (Пуле 1993: 133), коју донекле уочавамо и у поезији Б. Радичевића, а која у једном хомеоцентричном кругу људску свест ставља у центар, код Лазе Костића тај когнитивни и мнемонички ресурс постаје дрво – жива архива колективног памћења, простор у којем се бол прошлости претаче у звук и у реч. Специфична „јека”, која је тако чест аудитивни маркер Костићевих гусала, представља особени ритмички опсег који обједињује поетску имагинацију са националном историјом, али и емоционалним искуством колектива. Истом одредницом користиће се песнички субјект у песми Огњеслава Утјешеновића Острожинског „Виле и умјетници”, где јека која обухвата целу гору осликава уметност као акт који подразумева заједништво песника, виле и природе и њихово синхронизовано деловање у креирању музике која превазилази ограничења иманентног простора:

„А Вила је под јавором била,
Слатке гласе у јавор улила.
Само дрво јасним гласом звечи,
А сва гора дивном јеком јечи.
Ту је Вила учитељка била,
Она га је тому научила”
(Војновић и др. 2017: 169).

И у овом случају стихови који описују како управо јаворово дрво „јасним гласом звечи” и гора „дивном јеком јечи” представљају вишеслојну метафору за уметничко стварање. Гусле стварају музику, али и ехо који прожима и трансформише митски простор горе. Ехо симболизује одјек уметности у заједници, где се појединачни чин стварања рефлектује на колективни ниво. Како је симбол цикличности и непре-

кидности, уметнички чин није завршен у тренутку стварања, већ наставаља да живи кроз своје понављање, интерпретацију и утицај на слушаоце или гледаоце. У овом контексту, песник и гусле су само карика у већем ланцу преношења космичке хармоније у људски свет.⁷

Својом „светлом” бојом и изузетним акустичним својствима, јавор ствара специфичан мелодичан звук, који има пре свега, назначену, ритуалну снагу, служећи повезивању са оностраним. Наслањајући се на таква његова својства, феноменологија јавора и гусала јаворових у поезији српског романтизма показује очекивану импликацију са перцепцијом звука, тј. однос између материје (дрвета) и нематеријалног (песме, гласа, сећања). Код Лазе Костића звук гусала је феномен који настаје укрштајем материје и духа – као кондензовано памћење које непрекидно ромори у времену. Ако имамо на уму да је Костић био, како то тврди Шмаус, изразито аудитиван тип (Шмаус 1965: 108), није ни чудо што његова стваралачка визија претпоставља укључивање и афирмацију народне музикалности. Његов однос према музици уклапа се у шири контекст 19. века, када се народна традиција систематски документује и интегрише у национални културни идентитет и на музиколошком плану (Марјановић 2020: 163). Костић је и гусле и епског певача у свом делу обрадио како на теоријском, тако и на поетичком нивоу, обликујући фигуру „националног барда” (Ђорђевић Белић 2017: 51) као хомерско-осијанског чувара традиције, али и као симбол борбе за очување идентитета. Он је ову тему поставио између романтичарске идеализације и елегичне свести о пропадању народног духа, чиме је значајно допринео канонизацији гусала као кључног мотива у српској поезији (Марјановић 2020: 161). У песми „Међу звездама” или „Вилованка” песнички субјект призива јавор као сведока патње, као оно што памти „старе јаде, нове наде” (Војновић и др. 2017: 315). Јавор је овде метафизички запис народне судбине и архетипско стабло које носи у себи бол национа. У истој песми се јавор назива „побратимом оног бора” којем Косовка Девојка завештава своје јаде. Јавор и бор трансформишу се из митско-обредног кода у чуваре интимне истине, али и сведоке великих несрећа које су обележиле националну прошлост:

„а кад гуслар по њим гуди,
из јавора јаде буди,
из тамнице јади лете
да се браћа јада сете,
да се сете, да их свете!”
(Војновић и др. 2017: 315)

7 Бавећи се музичким сликама у песми „Међу звездама” Ана Зечевић увиђа сличност естетичког концепта Лазе Костића са неоплатонистичком мишљу Феруча Бузонија, „који објашњава могућности тонског сликања природних звучних појава, између осталих: тутђаву грома, шум дрвећа и животињске крике, упоређује их са појавама које се виде – севањем муње, птичијим летом, покретом у скоковима, бави се људским осећањима које музика треба да опише и разјасни слушаоцу, те долази до дефинисане програмске музике, музике националног карактера” (Зечевић 2019: 323).

Последњи стих указује на перформативну моћ гусала, јер оне нису само средство песме, већ и позив на акцију, на очување националног духа сапетог у тамници. Пробуђени јади ослобођени из јаворовог дрвета добијају карактер бескрајног простирања, премошћујући просторну баријеру између тамнице – симбола угњетавања, патње, али и историјске неминовности – и слободе мисли и духа. Није ли то онај поклич у даљину, који Новалис сматра романтичним и из којег потиче исконски поетска природа човека (Новалис 1967: 69)? Просторност као квалитет романтизма истицао је и Жан Паул, дефинишући романтично као лепо без ограничења или бескрајно лепо (Паул 1967: 88). Типичан романтичарски изопштеник, прогнаник, који не може да се помири са светом усмерен је ка даљинама, а идеали га нужно нагоне на страшно кретање напред (Зафрански 2011: 143).

Из такве романтичарске поетске свести отварају се светови оностраног, тајанственог, с оне стране појавног, чак сабласног, језовитог, али и свет снова и свет мртвих, који су од митских прича, преко античких спева, до модерне литературе, вредновани као простори сазнања. Такав је поетски свет поменути Костићеве „Вилованке”, који, иако има нечег претећег у себи, отвара и несвакидашње могућности. Из хаоса, мрака и буке олуја, у складу са филозофском теоријом Лазе Костића о укрштају супротних сила као главном космичком принципу и као основи лепоте, израња „цвркут рајских тица” и рађање хармоније сфера (Војновић и др. 2017: 312).

Речима Горана Радоњића, Костић „салива” снове у песме, што уочавамо како у анализираној песми тако и у песми „Иза сна”, у којој: „гуслар-момче” у сну види вилу и њено коло, слуша њену пјесму; доласком зоре коло нестаје, али се природом разлеже вилин глас” (Радоњић 2023: 100): „по шимшири’ и јавори’, / а јавор му гусле дао, / те у њима још ромори” (Војновић и др. 2017: 316). Разбијене гусле гуслар-момче затиче пренувши се из сна у којем му је вила у колу певала песму, али ипак у дрвету јавора та песма још „ромори” јер глас виле као метафизички траг остаје затомљен у јаворовом дрвету, што значи да се звук не губи, већ наставља да живи кроз материју.

Ониричка компонента у Костићевој песми потврђује да је сан хронотоп упућивања у тајне стваралаштва, не једноставна субверзија стварности, већ иницијацијска тачка уметника који надилази овоземаљска искуства и усмерава своју имагинацију ка небеским висинама, али и хтонским дубинама. На томе путу песников водич најчешће је вила, митско биће словенског фолклора, које задобија нове димензије у песништву романтизма. Препознатљива је већ вилина улога у стварању гусала или надахњивања песника, узносећи га до „дома виловства српскога” (Његош 2024), у песми „Заробљен Црногорац од виле”, док се у низу песама Огњеслава Утјешеновића Острожинског наглашава да је вила „од јавора мојих гора гусле савила” (Војновић и др. 2017: 167), као у песми „Намјена”, или, пак, да је вила учитељка гуслара у песми „Виле

и умјетници”, те да је од ловора отесала гусле песнику у песми „Моје гусле” Матије Бана итд. Јавор је најчешће та симболичка тачка митског сродства и место на коме се остварује духовна институција братимљења/сестримљења виле са песником-гусларом. Вилинскост као метафора недосегнутих висина, у комбинацији са ониричким, магијским, езотеричним, у романтизму поприма значење обзнањивања, досезања до скривених тајни универзума. Мрежа знакова која се плете унутар наведених романтичарских текстова предочава доживљај загонетности космичких законитости, чији скривени садржај могу наслутити само песнички духови у оном средњем стању заноса између сна и јаве, у симбиози поетске и метафизичке равни значења.

Драгоцену паралелу за разумевање симболике гусала у песмама Лазе Костића „Међу звездама” и „Иза сна” нуди народна епска песма која описује гуслара Лазара Пецирапа, који уз гусле јаворове стиче натприродну снагу и ослобађа се од Турака (Стефановић 2013: 95). Јаворово дрво и гусле као средства преношења снаге, историјске свести и митске моћи на једнак начин се осмишљавају и у прозном тексту Јована Јовановића Змаја под називом „Српске народне песме”. Код Змаја, они функционишу и као гласници народне трагедије, али и као симбол вечног памћења и потенцијалне обнове. Баш као што у народној епској песми Лазар Пециреп ослобађа себе певајући, тако и Змајев слепац-гуслар, као и Костићеви лирски субјекти, било у јави или у сну, кроз звук гусала отискују се у слободу, стремећи ка освети и правди.

Високосимболичка визија српског страдања и духовне обнове у оквиру Змајевог текста „Српска народна песма” повезује три важна елемента националне историје и културе: јаворово дрво, гусле и вилу Равијојлу. У њему је садржана есхатолошка визија страдања и обнове, при чему јавор-дрво „заливено најврелијом крвљу” добија христолошку димензију – оно постаје симбол жртвовања. Оно је међутим и животни принцип отпора – носећи митолошку снагу дрвета живота, а потом и преносећи колективно памћење кроз гусле. Потенцијал духовне и културне регенерације јавор добија када од њега постану гусле: „Ал’ у најтеже доба пониче јавор-дрво, пониче заливено најврелијом крвљу. Пониче српско дрво, да Србин из њега гусле отеше.”, што указује на процес трансформације жртве у симбол отпора. Јавор је „српско дрво”, ознака националног идентитета, а гусле јаворове сакрални предмет, али и оруђе памћења, што нас враћа Чајкановићевој тези да су гусле првобитно имале магијску и религијску функцију, служећи као спона између света живих и света мртвих.

Није занемарљива ни улога Равијојле виле као мистичног иницијатора и чувара народне душе: „А Равијојла вила изабра неколицину мученика, неколицину апостола”. Најпознатије српско митолошко биће овде има улогу пророка, посвећеника и покровитеља. Повезујући гусларе са ранохришћанским страдалницима, жртва и страдање претварају се у духовну снагу, а само изабрани су носиоци терета нацио-

налног сећања. Класичан митолошки мотив у којем физичко слепило постаје пут ка дубљем, духовном сагледавању стварности употребљен је као чин иницијације гуслара којем вила „једном руком заклопи очи, да не виде света на ком добра нема, а другом руком отвори им лепши свет, свет наде и поуздања”. Њихова песничка визија постаје слична митолошкој улози слепих пророка, попут Хомеровог Тиресије, који не виде свет, али га снажније осећају. Симбол обнове, просветљења и историјске светлости осмишљава се у маниру епске формуле јаркога сунца „некадашње славе наше” које вила запали у гусларевом срцу као духовни огањ који подстиче наду и буди унутрашњу визију. Кључан мотив за разумевање улоге гусала јесте садржан у следећем: „А даде му гусле у руке, из њих да лије мелем у клонула срца српска”. Гусле су код Змаја исцељујући глас историје и инструмент памћења, док ће код Огњеслава Утјешеновића Острожинског у песми „Мач и лира” јаворове гусле бити представљене као нови облик борбе. Супротстављајући се мачу, јаворове гусле у новом времену постају алтернативно средство стицања херојства и славе, живи израз народне историје, његове борбене прошлости, али и осмишљавања садашњости.

„Тко би знао сад Краљевић Марка,
тко витеза Милош Обилића,
да не бјаше у гори јавора,
да се творе гусле јаворове,
да се пјесма о јунаци пјева?”
(Војновић и др. 2017: 171)

Песник и овде, међутим, истиче процес творења гусала, полазећи од јавора у гори, који носи препознатљиву митску снагу и сакралну природу, из које проистиче и могућност да се таква народна свест о херојству пева. Јавор је дакле такав архетипски ентитет који глас предака чини обновљивим у сваком новом поколењу.

У песми Лазе Костића „На парастосу Вука Караџића” јавор се трансформише из Вукове штаке у „зелено дрво”, затим у гусле, а на крају у небеску компоненту кроз коју се песма повезује са божанским. У Костићевим стиховима: „Зелено дрво штака нам је та, / јаворика из њега проклија, / прамалетње нам песме хранећ’ гуд” (Војновић и др. 2017: 329), дрвени ослонац за хромог Вука носи тежину његовог историјског подвига, његове упорности, али и напора да обликује српски језик и културу. Штака као „утеловљено памћење” Вуковог живота материјална је и симболичка потврда да је његово тело било ограничено, али да је његов дух надмашио те границе. Иако је реч о обрађеном дрвету – из њега ниче нови живот „јаворика из њега проклија”, стога материја није мртва, већ динамична, у себи садржећи потенцијал за будућност.

Један од најдубљих аспеката поетског односа према јавору у песми „На парастосу Вука Караџића” јесте улога медијума трансценденције, кроз који историјска егзистенција добија своју духовну легитимацију

и прелази у сферу сакралног. Узимајући у обзир симболичку структуру песме, јавор задобија особине *axis mundi* – митског „светског стуба” или „дрвета света”, концепта који је присутан у бројним традицијама и који означава повезаност неба, земље и подземља (Елијаде 2003: 99). У песми, та улога јавора је очигледна:

„нек дарује предусретан му дар,
од небескога гусле јавора.
И саслуша л’ нас тако Господ Бог,
понестаће из раја јавора,
потесаће га дуси на гусле,
за тили часак српски биће рај!”
(Војновић и др. 2017: 330)

Небески завичај као уточиште српском народу није тек романтичарски узвишена метафора, већ илустрација крајње духовне трансформације посредством јаворовог дрвета у део небеског поретка, или, речима Башлара, „очигледна сила, која земаљски живот односи на плаво небо” (Башлар 2001: 250). Али, иако је у својој преегзистенцији „небески”, онда када је потесан у гусле јавор више не припада апстрактном божанском простору – већ „српском” рају. Такав рај није доживљен као предодређена есхатолошка категорија, већ као заветни мит утемељен у историјском постојању, што представља још један феноменолошки увид – да се искуство светог не открива у неком одвојеном, апстрактном простору, већ у материјалности, у телу, у дрвету.

Последњи стихови песме доносе изненадну ироничну ноту: „Ал’ какве смо на земљи срећице, / отеће нам још и тај завичај”, наглашавајући амбивалентну судбину српског народа, чије културно наслеђе и духовне вредности стално бивају угрожене. Ова песничка идеја присутна је и у песми „Стогодишњица Саве Текелије”, где старе гусле прекривене прашином симболизују прекинуто памћење и духовни суноврат нације. Костић се не задовољава искључиво слављењем народне традиције – он учачава и њену угроженост у модерним временима политичке и духовне кризе. Иста сумња обликује многе Костићеве стихове – може ли српска духовна стварност опстати у свету који је склон декаденцији, разарању, отуђењу? Последњи стихови тако представљају позив на свест о одговорности, о нужности напора да произведени глас не утихне.

Нешто сложеније и амбивалентније значење јаворова грана поима у још једној песми Лазе Костића „Побри Ј. Ј.”, која одражава немоћ уметничког и духовног утицаја или како ће сам Костић објаснити „жаљење што своје срце крза о јалову сатиру” (Костић 2017: 219–220). У таквом контексту јаворова грана, која је иначе узвишен симбол националне снаге и уметничког духа, јавља се као средство које лирски субјекат користи у својој борби против „мрцине пакла” – симболичке представе декадентног, злог и исквареног света. Ипак, иако је бич замишљен

као оруђе сатиричара којим ће се контролисати „паклена скот”, он је у основи бескористан – „открхана”, „суха”, „крвава” јаворова грана:

„Искрзаће ти плетиво цело,
све твоје клупче о вично тело,
у руци ће ти остати само
голо бичаље, сухо, крваво
јавора грана
открхана”
(Војновић и др. 2017: 327).

Кроз симбол јаворове гране – која се уобичајено повезује са епском свешћу, а овде постаје само крхко и неефикасно средство борбе – Костић гради снажну алегорију о ограничењима и немоћи сатиричног дискурса Ј. Ј. Змаја пред дубоко укоренењем декаденцијом друштва. Лирски субјекат упозорава на то да ће се цело „плетиво” – што можемо разумети као стваралачки напор, уметнички труд – искрзати и нестати у борби са „вичном мрцином”, симболом хипокризије која траје кроз векове. Костић исмева немоћ сатиричара-песника који мисли да може променити свет својим „ударцима”, те претерани идеализам песника који мисли да „плете узде” за ову „рагу”, да је укроћује својом поезијом, али уместо тога, добија слику сопственог пораза.

Очигледно је да дрво јавора у песништву српског романтизма измиче симболичкој једнозначности и постаје фигура граничног искуства. У поетској и културној имагинацији обликује се као материјални супстрат звука гусала, симбол бића колектива и посредник између чулног и духовног.

Јединствена је димензија телесног искуства која се у српском романтизму артикулише кроз аналогију између јавора и људског тела које рађа. Симболичка „утроба” јавора из Костићевих стихова феноменолошка је структура у којој природа задобија телесност и егзистенцијалну чулност, трансформишући се у простор болног рађања песме. Стваралачки чин се тиме поистовећује са порођајним мукама, наглашавајући дијалектички однос између стварања и страдања. У том светлу, јаворово дрво и гусле нису само знакови националне митологије, већ модуси певања и мишљења о телу, песничком гласу и колективном памћењу – чворишта где се артикулише доживљај историје као акустичког и телесног записа.

Извори

Војновић и др. 2017: Ж. Војновић и др., *П(ј)есник и њ(ј)есма: христоматија: српска њ(ј)есма о њ(ј)есми (од барока до реализма)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије: Завод за унапређивање образовања и васпитања.

Јовановић Змај 1987: Ј. Јовановић Змај, Српске народне песме, Шабац: *Глас цркве: орган свештјенства Епархије шабачке: часопис за црквени и просветни живот* (Год. 15/3, бр. 1), Шабац, 27–30.

Радичевић 2009: Б. Радичевић, *Песме*, Антологија српске књижевности, Београд: Учитељски факултет.

Његош 2024: П. П. Његош, *Пустинјак цетински [Србин српском роду своме]*. <<https://www.rastko.rs/knjizevnost/njegos/njegos-pustinjak.html>>. 11.01.2025.

Литература

Башлар 2001: Г. Башлар, *Ваздух и снови: ојлед о имагинацији крећанја*, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Башлар 2004: Г. Башлар, *Земља и сањарије воље: ојлед о имагинацији мајхерија*, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Бошковић 2014: С. Бошковић, *Косовски културолошки мит*, Београд: Службени гласник.

Брајовић 2007: Т. Brajović, *Identično različito: komparativno-imagološki ogled*, Београд: Геopoетика.

Вукићевић 2021: Д. Вукићевић, *Бебе у ђосћељници књижевности*, Крагујевац: ФИЛУМ.

Голубовић 1999: Z. Golubović, *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Београд: Republika.

Ђорђевић Белић 2017: С. Ђорђевић Белић, *Фиџура јуслара: хероизирана биографија и невидљива традиција*, Београд: ИКУМ.

Елијаде 2003: М. Елијаде, *Светло и профано*, прев. З. Стојановић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Зафрански 2011: R. Zafranski, *Romantizam: jedna nemačka afera*, Novi Sad: Adresa.

Зечевић 2019: А. Зечевић, Музички елементи у песмама, баладама, поемама и драмама Лазе Костића, Београд: *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну полимију*, бр. 162, 2019, Београд, 321–342.

Карановић 2022: З. Карановић, „Чудно дрво јаворово”: Српске народне лирске песме о чудесном орачу у окружењу света флоре, Београд: *Фолклористика: часопис Удружења фолклориста Србије*, Год. 7, св. 1, Београд, 11–32.

Костић 2017: Л. Костић, *Прейиска II*, прир. М. Лесковац, М. Бујас, Д. Иванић, Нови Сад: Матица српска.

Лома 2002: А. Лома, *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: САНУ, Балканолошки институт.

Марјановић 2020: Н. Марјановић, Свет музике у стваралаштву Лазе Костића, Београд: *Књижевна историја*, Год. 52, бр. 171, Београд, 153–171.

Мерло Понто 1978: М. Merleau-Ponty, *Fenomenologija percepcije*, Sarajevo: IP „Veselin Masleša”.

Новалис 1967: Z. Gluščević, *Romantizam*, Cetinje: Obod.

Стефановић 2013: М. Стефановић, Јавор у српској култури, у: З. Карановић, Ј. Јокић (уред.), *Биље у традиционалној култури Срба: приручник фолклорне бошанике*, Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет.

Паул 1967: *Romantizam*, прир. Z. Gluščević, Cetinje: Obod.

Пуле 1993: Ж. Пуле, *Метаморфозе круја*, Сремски Карловци: Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Радоњић 2023: Г. Радоњић, „Најсветлији поглед у други свет”: Лаза Костић и сан, у: С. Шеатовић, М. Аврамовић (уред.), *Поезија и њојичка начела Лазе Костића: зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност; Требиње: Дучићеве вечери поезије, 97–112.

Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: СКЗ.

Чајкановић 1994б: В. Чајкановић, *Сабрана дела из српске религије и мишологије*, Београд: СКЗ-БИГЗ-Просвета – Партенон М.А.М.

Фридман 2025: S. Friedman, “Creativity and the Childbirth Metaphor: Gender Difference in Literary Discourse.” *Feminist Studies*, vol. 13, no. 1, 1987, pp. 49–82. JSTOR. <<https://doi.org/10.2307/3177835>>. 10.02.2025.

Шмаус 1965: А. Шмаус, Лаза Костић – магичар звука, Нови Сад: *Лейопис Машице српске*, 141, 395, 2, фебруар, Нови Сад, 108–122.

Aleksandra D. Matić / "FROM THE WOMB OF THE MAPLE TREE": THE BIRTH OF THE POEM IN SERBIAN ROMANTIC POETRY

Summary / This paper analyzes the symbolism of the maple tree as a source of poetic inspiration and creation in Serbian Romantic poetry. Starting from the mythic-magical and creative potential of the maple in oral poetic tradition, and through the lens of the phenomenology of imagination, the maple tree is interpreted as a material foundation that transforms into a metaphysical object—a matrix of poetic creation. In this context, the concept of material imagination allows the maple to be viewed as a dynamic medium within the creative process, mediating between nature, the poet, and cultural memory.

Special attention is given to the motif of the painful birth of the poem “from the womb of the maple tree,” which represents the overcoming of the dualism between physical and spiritual creation. Through the analysis of the poetic works of Laza Kostić, Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, and other poets of Serbian Romanticism, the sound of the gusle—carved from maple wood—is revealed as an acoustic form of collective ontology. At the same time, the maple tree is established as an archetypal matrix in which the poetic, spiritual, and cultural potentials of Serbian tradition are accumulated and recoded.

Keywords: Serbian Romanticism, maple tree, gusle, material imagination, poetics of space, poem

Примљен 15. априла 2025.

Прихваћен јуна 2025.